

DAS SPÄTROMANISCHE HAUS IM AREAL DES MINORITENKLOSTERS IN BRNO

Bei der von dem unvollzogenen Umbau des Areals des Minoritenklosters in Brno (Brünn) für die Depositorien der Mährischen Galerie initiierten Rettungsgrabung in Jahren 1987–1990 stellte man das Untergeschoß eines Steinhauses fest. Das Objekt befand sich in der ca. 1,5 m Entfernung von der Straßenflucht, hatte den viereckigen Grundriss mit den Maßen 6,4 × 4,4 m bei der Mauerstärke 0,6–0,8 m. Die Tiefe der Einsenkung unter das gegenwärtige Gelände bildete ca. 1,9 m. Die Umfassungsmauern wurden nach dem Erlöschen der Funktion des Gebäudes abgetragen. Die am besten erhaltene westliche Wand war mit einer aus den niedrigen Ziegeln mit Maßen 5 × 12 × 24 cm gemauerten Lichtablegenische ausgestattet. An der Nordseite befand sich in der Entfernung 1,1 m außerhalb der vorausgesetzten Umfassungsmauerflucht ein gleichlaufendes 80 cm langes und 60 cm breites Mauerfragment, das jedoch nur in einer Schar Stein erhalten war. Es läßt sich wohl vermuten, es handle sich entweder um einen Rest einer viereckigen Vorhalle, möglicherweise für eine Treppe, oder eher von einem Rest nach einem Eingangshals. Sonst ließ es sich kein anderer Eingangsbeweis feststellen, theoretisch möge er sich an der nicht erforschten Ostseite befinden haben. Im Fußboden stellte man drei Pfostengruben fest, an der Oberfläche befanden sich zwei Estrichreste von den wohl zum Temperieren der Innenräume dienenden Feuerstellen. Auf dem Fußboden lagen auch zwei Bruchstücke von Krinoidkalksteinplatten mit runden Öffnungen, die ursprünglich Teil des Fußbodens über der Warmluftheizung gebildet hatten; ihre ursprüngliche Stelle blieb jedoch unbekannt. Die Kellerzuschüttung bestand aus dem mehr oder weniger mit der Erde vermischten Bauschutt mit einer Menge Bruchstücke von Dach-, Pflaster- oder Mauerziegeln; der zahlreiche Keramikbefund läßt die Datierung in die 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts zu. Der Bau griff in ein älteres Grubensystem mit der Keramik des ersten Drittels des 13. Jahrhunderts; er ist zweifellos älteren Ursprungs als das Minoritenkloster mit seinen Anfängen in den 30. Jahren des 13. Jahrhunderts, womit noch romanische Bauelemente des ältesten länglichen Gebäudes an der Ostseite im Einklang sind. Typologisch gehört das Haus zur Gruppe der ältesten Stadthäuser Brünns sowie anderer Lokalitäten, aus der es sich mit seiner frühen Datierung ausschließt. Andere archäologisch datierte Brünner Häuser über den überwiegend sehr einfachen Grundrissen, die immer die erste Phase der gemauerten Bebauung jener Parzelle bildeten, setzt man am frühesten in die 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts. Die Frage nach der Größe des Grundstücks, auf dem sich das analysierte Haus befand, ist schwierig lösbar. Vielleicht gehörte dazu das Untergeschoß des östlich vom steinernen Hauskern befindlichen Holz-Erdehauses (Nr. 522) an.

Das erforschte Haus stellt das älteste verhältnismäßig gut datierte Objekt dieser Art in Brno dar. Überlegt man vom Bauherrn, es läßt sich der Zusammenhang mit der Besiedlungsrestrukturierung in der südlichen, ursprünglich mit der slawischen Bevölkerung bewohnten Partie der entstehenden Stadt in Betracht nehmen, es mag sich wohl um ein Mitglied des Patriziats, bzw. Meliorats am ehesten deutschen Ursprungs gehandelt haben. Mit der Baugestalt schließt sich das erforschte Haus nicht aus dem Milieu der frühbürgerlichen Bauten Brünns aus; Analogien findet man z. B. unter den romanischen Häusern in Prag.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Brno, Minoritská (Minoriten-) G. 1. Romanisches Haus (A) im Verhältnis zur ältesten Bebauung des Konventsgrundstücks (Zeichnung V. Kolařík).

Abb. 2: Brno, Minoritská G. 1. Romanisches Haus, Grundriss (Zeichnung V. Kolařík).

Abb. 3: Brno, Minoritská G. 1. Romanisches Haus, Ansicht der Westwand mit der Ablegenische (Foto M. Havelka).

Abb. 4: Brno, Minoritská G. 1. Romanisches Haus, Aufriss N1 der Westwand mit der Ablegenische (Zeichnung V. Kolařík).

Abb. 5: Brno, Minoritská G. 1. Romanisches Haus, Grund-, Aufriss und Durchschnit der Fußbodenplatte der Warmluftheizung (Zeichnung V. Kolařík).

Abb. 6: Brno, Minoritská G. 1. Backsteinauswahl von der Zuschüttung des Hauses. 1 – Pflasterziegel, 2 – Dachziegel mit dem Seitenhaken, 3 – Dachziegel mit dem Mittelhaken, 4 – Bruchstück vom Mönch-Nonne- oder Dachfirstziegel (Zeichnung A. Krechlerová).

Abb. 7: Brno, Minoritská G. 1. Der die Beziehung zwischen der Baugrube

des Hauses Nr. 521 und dem älteren Grubensystem (Nr. 520) belegende Schnitt P25 (Zeichnung V. Kolařík).

Abb. 8: Brno, Minoritská G. 1. Schnitt P26 durch die westliche, in das Grubensystem 520 eingreifende Umfassungsmauer (Teil 512; Zeichnung V. Kolařík).

(Übersetzung J. Noll)

MONS CALVUS U ČESKÉ LÍPY,
POUSTEVNA S KAPLÍ NEJSVĚTĚJŠÍ
TROJICE

KAMIL PODROUŽEK

Poustevnu s kaplí Nejsvětější Trojice, Panny Marie a morových patronů sv. Rocha, sv. Šebestiána, sv. Rozálie založili v roce 1714 na vrchu Mons Calvus (297 m n. m.), západně od České Lípy, českolipští měšťané, barvíř látek Gabriel Patz a městský chirurg Julius František Malzer. Pohnutky k založení kaple uvedl ve své žádosti litoměřickému biskupství barvíř Gabriel Patz.

Ten původně vlastnil prosperující dílnu v Kaprově ulici na Starém Městě pražském. V březnu roku 1713 ale vypukl v Praze mor, během něhož zemřelo v Patzově domě 22 osob. Morová nákaza, která zachvátila i dobytek, se stupňovala zejména v letních měsících a trvala až do února 1714. V Čechách zemřelo za jedenáct měsíců na 50 000 lidí, z toho v Praze 13 000. Na podzim 1713 se Patz rozhodl odejít se svou dvanáctičlennou rodinou do České Lípy, odkud pocházel. Do města, které se chránilo před morovou nákazou, však nebyli vpuštěni. Českolipští měli dosud v živé paměti morovou ránu, která město postihla v roce 1680 a vyžádala si na 520 obětí. Na ně upomínal morový sloup Nejsvětější Trojice a morových patronů, vystavěný v roce 1681 na náměstí J. Ch. Urlichem ze Žitavy.

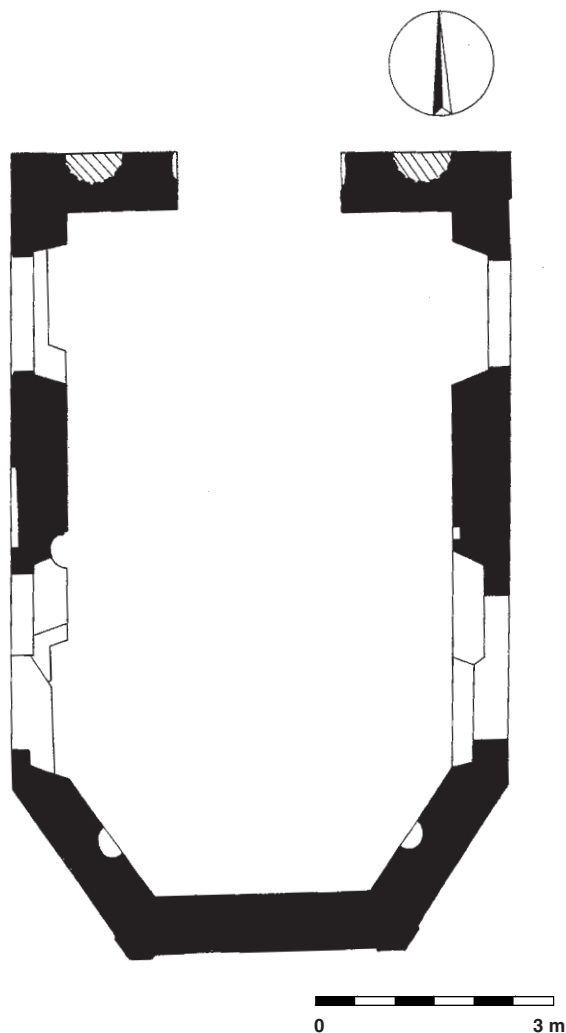
Obr. 1: Výřez mapy Litoměřického kraje od Petra Franze z roku 1802.

Patzova rodina byla tedy nucena ubytovat se před branami města. Za všestranné nouze učinil barvův slib, že pokud přežijí nastupující zimu, zřídí na blízkém Holém vrchu kapli.¹⁾ Slib splnil zřejmě na jaře roku 1714. Finančně se na stavbě podílel i městský chirurg Julius František Malzer. V jeho případě šlo zřejmě i o jakýsi způsob pokání, neboť právě jeho dobrozdání bylo rozhodující při uzavření města Platzzerově rodině.

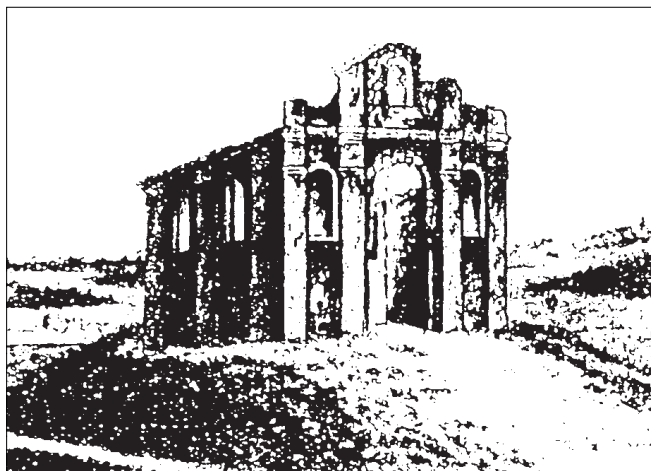
Vystavěná kaple Nejsvětější Trojice, Panny Marie a morových patronů sv. Rocha, sv. Šebestiána, sv. Rozálie byla zděná, s krátkou obdélnou lodí a pětibokým závěrem (obr. 2). Štítem s dvojicí půlkruhových nik po stranách centrálního vstupu se obracela k severu ke komunikaci z Benešova nad Ploučnicí do České Lípy. Před vlastní stavbou schvaloval donátor návrh kaple, který byl dotažený až do podoby modelu.

Tato praxe, obvyklá spíše u větších církevních či šlechtických zakázek, vyvolává otázku, kdo byl autorem projektu. Ačkoli přímý doklad písemného pramene chybí, lze vyslovit určitou hypotézu, vyplývající ze širších souvislostí.

V roce 1707 byl po sedmnácti letech dokončen a vysvěcen kostel Všem svatých augustiniánského konventu v České Lípě. Dostavbu projektoval Giuseppe Abondio, který je jako „stavitel z České Lípy“ připomínán v matrice v Bělé

Obr. 2: Půdorys kaple Nejsvětější Trojice a morových patronů sv. Rocha, sv. Šebestiána a sv. Rozálie na Holém vrchu u České Lípy (zaměření K. Podroužek, 2003).

Obr. 3: Holý vrch u České Lípy, pozůstatky kaple Nejsvětější Trojice, obrázek od Jana Nepomuka Willomitze z roku 1880.

pod Bezdězem (Vlček - Sommer - Foltýn 1998, 197). Zde se podílel na stavbě dalšího augustiniánského konventního chrámu, který také zřejmě v roce 1707 projektoval. V České Lípě byl pak mezi lety 1710–1714 vystavěn kostel Narození Panny Marie, jehož průčelí se výrazně blíží průčelí kaple na Holém vrchu. Předpokládám proto, že všechny tyto bezprostředně po sobě následující stavby projektoval právě českolipský architekt Giuseppe Abondio. Patřil zřejmě ke známé italské rodině Abondiů, kteří se usadili ve druhé polovině 16. století na Malé Straně v Praze (Toman 1993, 6).²⁾

U zděné kaple Nejsvětější Trojice na Holém vrchu byla současně vystavěna i dřevěná poustevna. Kaple doplněná nápisem „Eremitor“, je zakreslena na Müllerově mapě z roku 1720. Označení „Eremit“ na místě Holého vrchu je patrné i na mapě Litoměřického kraje od Petra Franzy (Semotanová 2002, 37, 145). Tato mapa byla sice vydána až kolem roku 1802, ale v detailech věrně kopíruje starší předlohu, krajskou mapu Bernharda Erbera, vydanou v roce 1760 (obr. 1).

V letech 1714–1742 poustevničil na Holém vrchu Jakub Görner, bratr známého výrobce dioptrických přístrojů a poustevníka Samuela Görnera ze Sloupu. Po jeho smrti obsluhoval v letech 1742–1756 kapli Jan Michel Krämer, poustevník řádu sv. Františka Serafinského (Vojtíšková 1995, 130–151). Byl vydržován z ročních úroků jistiny nadace 300 zlatých, založené v roce 1746 vdovou Annou Dorotheou Patzovou a přivydělával si kostelnickou službou v českolipském městském kostele Narození Panny Marie. V té době byla od papeže Benedikta XIV. vyžádána listina, v níž se poutníkům, kteří navštíví o poutním dnu svatotrojický kostel na vrchu Mons Calvus a obrátí se modlitbami kající k Bohu, slibovalo odpuštění hříchů. Současně se také připouštělo v kterýkoli den roku konání záslibných pobožností.³⁾ K poutnímu místu byla vystavěna od České Lípy křížová cesta, jejíž jednotlivá zastavení zaznamenává ještě indikační skica stabilního katastru. Ke kapli putovalo množství poutníků z okolí, jak dosvědčuje zmínka, o výčepu piva v dolnolibchavské hospodě, kde se ve dnech procesí vyšenkovaly až čtyři sudy (Vojtíšková 1999, 6).

Pro spory s českolipským děkanem však musel Jan Michel Krämer poustevnu na Holém vrchu opustit. Na jeho místo přišel františkánský terciář František Selz.⁴⁾ Ten byl však pro nemravný život záhy z poustevny vypuzen a če-

Obr. 4: Relikty kaple Nejsvětější Trojice v roce 2002 (foto R. Kursy).

Obr. 5: Relikty kaple Nejsvětější Trojice v roce 2002 (foto R. Kursy).

skolipský děkan byl nucen povolát ke službě v kapli zpět Jana Michela Krämera.⁵⁾ Posledním poustevníkem na Mons Calvus byl Konrád Frosh. Poustevna zanikla josefinskou reformou v roce 1782, kaple a poutní místo byly zrušeny reformou v roce 1785. Opuštěná kaple v roce 1814 při pálení svatojánských ohňů vyhořela.⁶⁾

Její stav zachytil u příležitosti návštěvy litoměřického biskupa v roce 1880 na své kresbě ředitel českolipské hlavní školy Jan Nepomuk Willomitzer (obr. 3). Šlo zřejmě o součást pokusu získat souhlas a finanční podporu k renovaci kaple.

Úpravy na Holém vrchu byly však zahájeny až 19. listopadu 1884, a to na náklad obce (*Hanschel 1911*, 378, 379). Nejprve byla zřízena pohodlná příjezdová cesta na vrchol a mezi lety 1885–1886 byl do té doby odlesněný vrch osázen keři a stromy. Torzo kaple bylo proměněno ve výletní restauraci. Zdivo kaple bylo sneseno na úroveň přízemí a nad ním vybudováno hrázděné patro přesahující vyhlídkovým ochozem s kruhovým rozhledem přes půdorys přízemí. Na stě-

nách vyhlídky byly profesorem Eduardem Steffenem vymalovány scenérie z blízkého okolí: Bezděz, vstup do údolí Peklo, zámek v Zákupech, zámek v Polici, poustevna ve Sloupu, Peklo u Sosnové, Nový zámek, Svojkov, Jestřebí, Holý vrch a starý zámček v České Lípě. Mezi jednotlivými obrazy byly vymalovány znaky českolipských spolků. Obrazovou galerii doplňovaly vlastenecké citáty. V sousedství restaurace byl pro potřeby provozu vyhlouben sklep. Při této úpravě terénu bylo nalezeno množství devocionálií z vosku, olova, stříbra a hlíny, zpodobňujících mimo lidské údy také např. novorozence (*Vojtíšková 1999*).

Založený okrasný park byl v roce 1901 rozšířen od paty kopce směrem k městu (*Hanschel 1911*, 379). Podél bývalé křížové cesty byly za 2 800 K zakoupeny přilehlé polnosti a ty osázeny stromy a keři. Během dvaceti let zarostl Holý vrch vysazeným lesem, a ztratil tak nejen opodstatněnost svého názvu, ale i možnost kruhového rozhledu. Proto bylo v roce 1905 při renovaci budovy výletní restaurace rozhodnuto o doplnění stavby o dvě vyhlídkové nárožní věžičky na severní straně střechy, které by nerušený výhled umožňovaly (obr. 6).

V 50. letech 20. století byla restaurace stojící na odlehlem místě uzavřena a ideová změna místa zvýrazněna umístěním busty českého buditele Aloise Jiráska do nástupiště lesoparku. Na počátku 60. let byla restaurace na vrcholu opravena, ale k jejímu opětovnému otevření nedošlo. Budova ležící na okraji města i zájmu byla rychle devastována. Nejprve vzaly za své nové výplně otvorů a zařízení interiéru, na konci 80. let pak i střecha a hrázděné patro, které posloužily při výstavbě nedalekých soukromých garáží.

Proces archeologizace obnažil paradoxně to nejcennější, co stavba obsahovala, totiž původní zdivo barokní kaple (obr. 4 a 5). Dochované relikty zdiva nesou historickou výpověď a jako takové si zasluhují ochranu. I torzální architektura je krajinotvorným prvkem, který umožňuje identifikaci člověka s místem a s jeho vlastní minulostí, také ona tvoří to, čemu se říká paměť krajiny.

POZNÁMKY

- 1) Jednalo se o typické dobové zasvěcení kaplí, kostelů a sloupů. Nejsvětější Trojici byl zasvěcen např. kostel kláštera trinitářů ve Spálené ulici v Novém Městě pražském, stavěný letech 1712–13 Octavianem Broggiem, nebo sloup na Malostranském náměstí projektovaný v letech 1713–15 Giovanni Battistou Alliprandim.
- 2) Do Prahy, ke dvoru Maxmiliána II., přišel keroplastik a medailér Antonio Abondio, narozený v roce 1538 v Riva del Garda v italském Trentu. Jeho syn Alessandro Abondio, který se narodil v roce 1570 v Praze, je v roce 1606 připomínán jako medailér a sochař na dvoře císaře Matyáše.
- 3) Rozšíření této praxe dokládá množství devocionálií nalezené u kaple při úpravách terénu v roce 1885.
- 4) Terciář, z latinského „tertius“ = třetí. Příslušník laické řádové větve řádu, následující po větvi mužské a ženské, tzv. bratr třetího řádu.
- 5) Po městě se povídalo, že poustevník František Selz se opíjel tak, že nemohl trefit do své poustevny. Při následné vizitaci byla u něho za ohništěm nalezena pochybná ženština, která pro neřádný život byla odsouzena k nuceným veřejným pracím. Terciář fráter Selz byl dán do klášterního karceru a po příchodu představeného byl z řádu vyobcován.
- 6) V souvislosti se zánikem funkce je zajímavé, že na croquisu indikační skicy stabilního katastru z roku 1843 je objekt ještě uveden topografickou značkou kaple, ve vlastním listu indikační skicy je však zaznamenán bez symboliky církevní stavby, pouze jako nespálný objekt.

Obr. 6: Česká Lípa, vyhlídková výletní restaurace po renovaci v roce 1905 (dobová fotografie z archivu autora).

LITERATURA

- Bílek, T. V. 1893: Statky a jmění koleji jezuitských, klášterů, kostelů, bratřev a jiných ústavů v království Českém od císaře Josefa II. zrušených, Praha.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 1998: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše. Bezděz 7, 38, Česká Lípa.
- Hanschel, J. 1911: Heimatskude des politisches Bezirks Böhmisches Leipa, Česká Lípa.
- Semotanová, E. 2002: Atlas zemí koruny české, Praha.
- Toman, P. 1993: Nový slovník československých výtvarných umělců I., 6, Praha.
- Vlček, P. 1999: Ilustrovaná encyklopedie českých zámků, Libri Praha.
- Vlček, P. – Sommer, P. – Foltýn, D. 1998: Encyklopedie českých klášterů, Libri Praha.
- Vojtišková, M. 1995: Poustevnictví v českém baroku. Z Českého ráje a Podkrkonoší 8, 130–151.
- Vojtišková, M. 1999: Po stopách poustevníků na Českolipsku, 9. část. Českolipský deník.
- Willomitzer, J. N. 1880: Die Lieb-Frauen-Kirche in Böhmen Leipa, Česká Lípa.

MONS CALVUS BEI ČESKÁ LÍPA, EINE EINSIEDELEI MIT DER DREIFALTIGKEITSKAPELLE

Die Einsiedelei mit der Kapelle der Allerhl. Dreifaltigkeit, Mutter Gottes und der hll. Pestpatrone Rochus, Sebastian, Rosalia war im J. 1714 auf dem Hügel Mons Calvus (Kahlenberg, 297 m ü. d. Meerespiegel) westlich von der Stadt Česká Lípa ([Böhmisch-] Leipa) als Dankbarkeitsausdruck für die Pestseucheabwendung aus dem J. 1713 von den Leipaer Bürgern gestiftet worden, nämlich von dem Färber Gabriel Patz und dem Stadtchirurgen Julius Franz Malzer. Die erbaute Kapelle war gemauert, hatte ein kurzes längliches Schiff und den Fünfseite-

nabschluss. Sie wurde offenbar von Giuseppe Abondio entworfen, der auch die Augustinerkirchenbauten in Česká Lípa und Belá pod Bezdězem (Weisswasser) ausführte. Das Geschlecht Abondio stammte aus Italien, seine Mitglieder wurden in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts in der Prager Kleinseite sesshaft.

Bei der Kapelle war eine hölzerne Einsiedelei errichtet worden. In Jahren 1714–1742 hatte sich in sie Jakob Görner eingezogen, 1742–1756 Johann Michael Krämer. Seine Stelle hatte für eine kurze Zeit der Franziskaner-Terziar Franz Selz eingenommen, der aber bald seines unsittlichen Benehmens wegen aus der Einsiedelei vertrieben wurde. Der letzte Mons Calvus-Einsiedler war Konrad Frosh. Die Einsiedler wurden aus dem Zinsertrag des 1746 von der Wittve Anna Dorothea Patz gestifteten Betrags von 300 fl. erhalten, sie haben sich mit dem Meßnerdiest in der Leipaer Stadtpfarrkirche der Geburt Mariä hinzuverdient.

Wie die Funde mancher Devotionalien beweisen, kamen die Pilgermengen auf den Kahlenberg vor allem zu den Gelöbnisandachten. Die Einsiedelei wurde bei der josefinischen Reform 1782 aufgehoben, die Aufhebung des Wallfahrtsortes folgte im Jahr 1785. Die verlassene Kapelle brannte 1814 aus. Bei der Parkerrichtung auf dem Kahlenberg wurden die Kapellenreste 1885 in ein Ausflugsrestaurant umgewandelt. An den Fachwerkwänden der Warte waren die Szenarien aus der nahen Umgebung dargestellt, die die Zeichen der Leipaer Korporationen und patriotische Zitate ergänzten.

In den fünfziger Jahren des 20. Jahrhunderts war das Restaurant geschlossen worden und das sich jenseits des Stadtrands und allen Interesses befindende Gebäude wurde ganz devastiert. Das Prozess der Archäologisierung enthüllte das ursprüngliche Mauerwerk der Barockkapelle. Die erhaltenen Mauerwerkrelikte sind des Schutzes nicht nur ihrer historischen Aussage wegen wert, das torsale Bauwerk stellt auch ein landschaftbildendes Element dar, das die Identifikation des Menschen mit dem Ort sowie mit seiner eigenen Vergangenheit ermöglicht.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Landkarte des Leitmeritzer Kreises von Peter Franza, 1802, Ausschnitt.

Abb. 2: Grundriss der Kapelle der allerheiligsten Dreifaltigkeit und der hll. Pestpatrone Rochus, Sebastian und Rosalia, auf dem Kahlenberg bei Česká Lípa (Aufnahme K. Podroužek, 2003).

Abb. 3: Johannes Nepomuk Willomitzer, Kapellenreste, Bild aus dem J. 1880.

Abb. 4: Kapellenrelikte im J. 2002 (Foto R. Kursá).

Abb. 5: Kapellenrelikte im J. 2002 (Foto R. Kursá).

Abb. 6: Česká Lípa, Aussichtsrestaurant nach der Renovierung 1905 (zeitgenössische Fotografie vom Archiv des Autors).